

Державне регулювання розвитку та підтримки малого і середнього підприємництва: досвід України та ЄС

Розглянуто основні проблемні питання розвитку й регулювання малого та середнього підприємництва в Україні. На основі використання досвіду країн ЄС окреслено пріоритети та запропоновано напрями вдосконалення державної регуляторної політики у сфері підприємництва.

Ключові слова: державне регулювання, малий бізнес, середній бізнес, Європейський Союз, зарубіжний досвід, підприємництво.

У теперішній час дослідження процесів становлення малого та середнього приватного бізнесу в економіці України, зокрема питань державного регулювання його розвитку та підтримки є актуальним. Якщо західна економічна наука вже не одне десятиліття поглиблено вивчає мале підприємництво, то в Україні ця проблематика ще недостатньо розроблена. Подальшого ґрунтовного дослідження потребують питання визначення оптимальних розмірів малих та середніх підприємств, вироблення ефективної системи державного регулювання та підтримки вітчизняного підприємництва, вивчення досвіду країн Східної та Центральної Європи щодо розвитку приватного бізнесу з огляду на специфіку українського ринку.

Сучасні економічні реалії, бажання України інтегруватися до світової економічної та політичної спільноти потребують переосмислення основних принципів ведення бізнесу та ролі держави у цьому процесі.

Загальні проблеми державного регулювання досліджувались у роботах провідних українських і зарубіжних учених, таких як С. Зеленський, І. Михасюк, Т. Никифоров, М. Фрідман, С. Чистов та ін. У їх працях розкривались основні напрями державного економічного регулювання, що використовують для перехідних економічних систем. На сучасному етапі економічного розвитку України проблема державного регулювання підприємництва стоїть досить гостро. Її вирішення передбачає, насамперед, визначення оптимального ступеня державного втручання у підприємницьку діяльність, щоб, з одного боку, забезпечити ефективне функціонування приватного сектору економіки та отримання ним високих прибутків, а з іншого, – створити передумови для збалансованого зростання економіки країни у цілому та підвищення рівня добробуту громадян.

Роль, яку мале підприємництво відіграватиме в Україні, значно залежатиме від її економічної моделі. Індивідуалістичним цінностям українців більше відповідають багатопартійна система політичного правління та ринкове господарство з обмеженим втручанням держави. Українська економічна модель повинна формуватись еволюційно, врахову-

ючи політичні, економічні, природно-кліматичні, історичні, культурні особливості розвитку країни, при цьому не копіюючи інші моделі.

Мета статті – проаналізувати досвід України та ЄС з питань розвитку й державного регулювання підприємства малого та середнього підприємництва.

Мале підприємництво є одним із ключових об'єктів ринкових перетворень. У розвинених країнах малий бізнес є невід'ємною частиною ринкового господарства, джерелом прогресивних економічних змін. Малі підприємства (далі – МП) сприяють розвиткові конкуренції, створюють нові робочі місця, інтенсивно займаються науковими розробками тощо. Крім того, малий бізнес є запорукою демократизації економіки та суспільного життя, чинником підтримання соціальної справедливості в суспільстві. Зарубіжний досвід підтверджує ефективність існування сектору малих підприємств у сучасній економіці. Будь-яка “здорова” економічна система не може обійтись без балансу великого та малого бізнесу. МП відіграють провідну роль у зміні структури форм власності, оскільки фактично представляють приватні інтереси. Розвиток малого підприємництва відкриває багато можливостей для працевлаштування представників різних верств населення.

У більшості країн малими вважають підприємства, які відповідають певним критеріям, а саме:

1) якісним (підприємство є незалежним, ним керують власники або співвласники, його діяльність має переважно локальний характер і не може суттєво впливати на ціни та обсяги реалізації у своїй галузі);

2) кількісним (встановлені на законодавчому рівні).

У законодавстві різних країн світу сформульовано понад 50 визначень МП. Кожна країна користується власним набором критеріїв, що відповідають особливостям розвитку її підприємницького сектору.

У ринковій економіці мале підприємництво виконує ряд життєво важливих функцій:

– відіграє особливу роль у розвитку торгівлі, сфери послуг, громадського харчування, виробництва товарів народного споживання тощо;

- сприяє формуванню конкуренції та протистоїть монополістичним тенденціям;
- створює велику частку товарів в економіці;
- допомагає вирішенню проблеми зайнятості;
- задовольняє специфічні потреби споживачів;
- формує індивідуальний попит;
- робить значний внесок у науково-технічний прогрес;
- забезпечує базу для становлення середніх і великих підприємств у майбутньому;
- пом'якшує економічні кризи;
- підтримує соціальну та політичну стабільність;
- утверджує демократизм у бізнесі та ін.

Проте малий бізнес має деякі недоліки. Невеликий обсяг операцій лімітує можливості малого підприємства розширювати свою діяльність, а також вести великі наукові розробки. МП характеризуються підвищеною вразливістю до коливань ринкової кон'юнктури, що призводить до частих розорень та банкрутств. Відповідно, працівники малих компаній є менш соціально захищеними, ніж на великих фірмах.

Малий бізнес також є чинником реформування та демократизації у перехідній економіці, відіграючи провідну роль у побудові ринкового господарства та підвищенні рівня життя населення. Мале підприємство забезпечує структурну перебудову монополізованої економіки, розвиток галузей обслуговування населення, поповнює ринок праці робочими місцями тощо. Утвердження і розвиток приватної власності, свободи підприємницької діяльності неможливі без малого бізнесу. Тому становлення МП є одним із надзвичайно важливих та пріоритетних напрямів процесу реформування країни [1–3].

Для будь-якої економіки потрібні великі, середні та малі підприємства одночасно. Кожна така група вирішує різномасштабні економічні завдання. Там, де велике виробництво є недоцільним, домінують малі компанії. Здійснення великих проєктів, що вимагають значних капіталовкладень та залучення великої кількості ресурсів, є прерогативою великого бізнесу.

В Україні спостерігається дуже нерівномірний розподіл малих підприємств за регіонами. Це спричинено різними територіальними умовами: економічним потенціалом, ресурсним забезпеченням, спеціалізацією регіонів, рівнем інвестиційної активності, станом ринкової інфраструктури, відносинами між державними органами та підприємницькими структурами. Такі регіональні особливості слід враховувати у процесі розробки заходів державної підтримки.

У своїй діяльності мале вітчизняне підприємство наштовхується на різноманітні макро- та мікроекономічні перешкоди. До першої групи належать такі:

- податкова політика, відсутність належного законодавчо-нормативного забезпечення;
- адміністративні бар'єри;
- обмеженість внутрішнього попиту та наявність кризи збуту на внутрішньому ринку;
- недостатня державна підтримка;
- низька інвестиційна активність;
- нерозвиненість ринку фінансових джерел;
- тіньова економіка;
- загальна криза економіки;
- відсутність розвинутої системи лізингу та франчайзингу, що значно звужує діапазон фінансування бізнесу. Внаслідок високих лізингових платежів малий бізнес в Україні не має можливості брати обладнання у лізинг. Тому потрібно створити умови для становлення лізингових компаній, а також заохочувати банки та інші фінансові установи до участі у лізингових проєктах.

Серед мікроекономічних факторів, що найбільше впливають на розвиток малого підприємництва, можна виділити такі: спосіб та час виникнення МП; форма власності; фінансові можливості підприємства; асортимент продукції, яку воно виготовляє, її якість та попит на неї; обрана стратегія діяльності підприємства; його організаційна структура; кадрова політика; можливість доступу до комерційної інформації; навички керівника керувати бізнесом на професійному рівні; ступінь дотримання клієнтами умов контрактів та платіжної дисципліни.

Одним із напрямів реформування податкового законодавства повинно стати перетворення податкової системи на стимулюючий фактор розвитку малого бізнесу. Інші напрями допомоги мають передбачати інформаційне, консультативне та кадрове забезпечення; створення баз даних про ринки, компанії, фонди підтримки; підтримку інноваційної діяльності; розміщення державних замовлень серед МП; покращання співпраці великого та малого бізнесу; сприяння зовнішньоекономічній діяльності малих підприємств; забезпечення розвитку програм виробництва спеціалізованого обладнання для МП; розробку програм розвитку та підтримки малого бізнесу у великих містах.

Державне регулювання підприємництва в Україні. Наразі Україна знаходиться на етапі трансформації між двома полярними системами господарювання – адміністративно-командною, де економіка повністю регулюється державою, і системою ринкових відносин. Для визначення оптимального ступеня державного втручання у підприємницьку діяльність в умовах ринку необхідно проаналізувати принципи господарювання у цій економічній системі, з'ясувати основні переваги та недоліки діяльності, а також місце у ній державного регулювання. У ринковій економіці рішення про виробництво, споживання, економію, інвестиції, пропозиції робочої сили та фонд вільного часу приймаються не державою, а окремими підприємствами; кожна юридична особа може у дозволених

межах починати самостійні дії, відповідаючи при цьому за їх позитивні або негативні наслідки. Учасниками (дійовими особами) ринку є підприємства, акціонерні товариства, окремі підприємці, держава. Мета кожного з них – отримати максимальний прибуток, який для власника є ціною за виготовлення продукції чи надання послуг, що передбачає взяття на себе ризику.

Узгодженість між окремими дійовими особами на різних ринках забезпечується у ринковому господарстві децентралізовано, без втручання держави. Стимулювальним фактором є конкуренція. Завдяки цьому підприємства змушені вести постійний пошук найкращих рішень щодо виробництва та реалізації продукції або надання послуг (пошук нових продуктів і технологій, шляхів скорочення витрат, джерел підвищення якості сервісу), самостійно відповідати за свій фінансовий стан, запобігати неплатоспроможності, знаходити інвесторів, які можуть реалізувати їхні інвестиційні плани. При цьому їм допомагають розвинені ринки позичкових капіталів (банки), котрих немає в такій формі у плановій системі. Підприємства, яким не вдається забезпечити органічної взаємодії з усіма дійовими особами розгалуженої ринкової інфраструктури, на довгий час втрачають ринок.

Державне регулювання ринкового механізму передбачає попередження або обмеження можливих негативних наслідків [4–7]. Зокрема, ринку притаманні такі недоліки: він не сприяє збереженню невідтворюваних природних ресурсів; не має економічного механізму захисту навколишнього середовища; не може регулювати використання ресурсів, що належать усьому людству та мають загальносвітову цінність; ігнорує потенційно негативні соціальні наслідки рішень, що приймаються; не стимулює виробництво товарів і послуг колективного використання (дороги, комунікації, транспорт та інше); не гарантує права на працю кожному громадянину; схильний до нестабільного розвитку з притаманним йому загостренням соціальної напруженості у суспільстві та розвитком інфляційних процесів; супроводжується виникненням масового безробіття та майнової нерівності; не забезпечує працевлаштування населення, перерозподіл доходів між багатими та бідними верствами населення, дотримання відповідного рівня добробуту громадян, зокрема виробництво соціально-необхідних товарів за низькими цінами; практично не забезпечує фундаментальних досліджень у науці, освіті, культурі, а також безкоштовної охорони здоров'я. У цьому контексті варто виокремити основні функції, що повинна виконувати держава в умовах ринкових відносин [4]:

– соціальний захист. Визначає необхідність соціально орієнтованого втручання держави до ринкового середовища шляхом створення систем страхування від хвороб, нещасних випадків, безробіття, встановлення трудових, соціальних, житло-

вих гарантій, соціально спрямованого перерозподілу прибутків громадян;

– захист навколишнього середовища, необхідність якого зумовлена тим, що “вільна гра” ринкових сил ставить під загрозу фізичне підґрунтя існування людей через витрати ресурсів та забруднення навколишнього середовища;

– захист людської гідності, прав та свобод громадян. Повага до людської гідності, зокрема в економічному житті, є важливим завданням держави, що має передбачати фізичну недоторканність, охорону приватної власності та репутації громадян України;

– захист інформації та інтелектуальної власності. Оскільки володіння інформацією зумовлює економічну владу, держава повинна забезпечити охорону прав людини у частині розпорядження інформацією, що їй належить, а також щодо захисту підприємства від промислового шпигунства;

– встановлення правил гри для приватного сектору економіки з метою досягнення відповідного суспільного результату, при цьому характер взаємовідносин між державою та бізнесом визначається як партнерський;

– захист споживачів. Повинен здійснюватися шляхом інформування споживачів, удосконалення антимонопольного законодавства, встановлення відповідальності виробників за якість виробленої продукції, здоров'я споживачів, державного регулювання рівня цін на соціально значущі товари.

Для здійснення своїх функцій держава має певний інструментарій, насамперед форми і методи, за допомогою яких впливає на підприємницьку діяльність.

Наразі не можемо впевнено сказати, що всі важелі задіяні й ефективно використовуються для становлення і розвитку підприємницької діяльності та сталого соціально-економічного розвитку країни. Так, необхідне вдосконалення державного регулювання за такими напрямками [4]:

1. Розвиток малого та середнього бізнесу. У цьому напрямі корисним для України може стати європейський досвід. Головними принципами ЄС у сфері регулювання й підтримки малого та середнього підприємництва є зміцнення єдиного внутрішнього ринку, інтернаціоналізація підприємницької діяльності на рівні підприємств, усунення адміністративних бар'єрів і створення єдиного економічного простору ЄС шляхом уніфікації законодавчої бази у сфері малого бізнесу, посилення взаємодії країн – членів ЄС з питань створення економічного та валютного союзів у рамках ЄС [3].

2. Гарантування недоторканості майна. На жаль, у теперішній час в Україні має місце доволі складна ситуація з забезпеченням недоторканості та захистом майна підприємств. Надзвичайно поширеним є таке явище, як “рейдерство”, коли у підприємств незаконно або на основі необґрунтованих судових рішень забирають об'єкти власності. Ця проблема

потребує негайного вирішення шляхом удосконалення системи судової влади.

3. Реформування податкової системи. Чинна система оподаткування сприяє значній тінізації економіки. І справа зовсім не у високих ставках податків (вони значно нижчі, ніж у багатьох країнах Західної Європи), а в самій системі.

Податок на додану вартість є найбільш кримінальним податком і джерелом численних зловживань з боку великих підприємств. Це, зокрема, стосується незаконного повернення податку на додану вартість (далі – ПДВ) (наприклад, коли фірма експортує товар тільки на папері). При цьому з бюджету зникають мільйони гривень, які б могли бути спрямовані на соціальні заходи. Крім цього, сама процедура повернення ПДВ потребує значного вдосконалення. Так, для фірми, що займається експортно-імпортною діяльністю, між взяттям державою зобов'язання повернути ПДВ і фактичним його поверненням проходить певний час. Оскільки держава не видає підприємствам жодних векселів, які можна використовувати у розрахунках, з обігу вилучається частина коштів, що призводить до сповільнення операційного циклу і негативно впливає на результати діяльності підприємства. Також потребує вдосконалення процедура сплати відрахувань на соціальні заходи. У цьому напрямі нам необхідно скористатися досвідом іноземних країн та запровадити систему, коли громадянин сам платить відповідні відрахування, а не підприємство робить це за нього. Впровадження такого підходу допоможе зменшити кількість зловживань з боку податкової інспекції та позитивно позначиться на результатах діяльності підприємства.

Отже, для зменшення рівня тінізації економіки, збільшення прозорості податкової системи та унеможливлення спекуляцій доцільно взагалі скасувати податок на додану вартість і залишити тільки податок на прибуток, як на цьому наголошується у роботі [4].

4. Удосконалення законодавчої бази. Забезпечення сприятливої для розвитку підприємництва нормативно-правової бази – основна функція держави в умовах ринкової економіки. На жаль, в Україні ситуація з законодавчим забезпеченням підприємництва є поганою. Недосконалість законодавства є головною перепоною для України щодо виходу на світовий ринок товарів і послуг, а також для розвитку малого й середнього бізнесу.

Зупинимось на недосконалості окремих пунктів Господарського кодексу України. Наразі необхідно врегулювати перевірки, що зумовлюють непомірні штрафи та провокують банкрутство підприємств малого й середнього бізнесу.

Звернемо увагу на практичну відсутність нормативної бази Земельного кодексу України та пошуку вирішення проблем, пов'язаних із наданням ліцензій суб'єктам господарювання. Отже, виконавчим органам влади потрібно взаємодіяти з асо-

ціаціями роботодавців та іншими громадськими організаціями, щоб спільними зусиллями врегулювати питання щодо формування ринку земель та сприяти їх освоєнню суб'єктами господарської діяльності на взаємовигідних умовах. Необхідно також зазначити, що внесення змін до Законів України “Про інформацію” та “Про електронний цифровий підпис” дало змогу багатьом підприємствам перейти на автоматизовану систему звітності та документообігу [8; 9]. Однак недосконалість законодавства наразі стримує розвиток інноваційних принципів ведення бізнесу.

Досвід країн ЄС у сфері державного регулювання розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва. У практиці державного регулювання сфери підприємництва у країнах ЄС мале і середнє підприємництва не розрізняються. Високий рівень розвитку малого підприємництва у Західній Європі є необхідною умовою успішного функціонування ринкової економіки. Малий бізнес у розвинених країнах світу багато в чому визначає темпи економічного зростання, показники валового національного продукту, складаючи в його структурі близько 40–50%, а у деяких галузях – близько 70–80%.

Європейський Союз є великим економічним співтовариством. Малі й середні підприємства у країнах ЄС становлять більшу частку в таких галузях, як оптова й роздрібна торгівля, харчова промисловість, будівництво (від 4/5 до 9/10 загальної кількості підприємств у цих галузях), забезпечуючи 2/3 загальної кількості зайнятих [3]. Під час класифікації малих і середніх підприємств у країнах ЄС беруться до уваги рекомендації Комісії ЄС, за якими до аналізованих підприємств належать ті, у яких працює менше 250-ти осіб. Мале підприємство визначається як таке, де працює менше 50-ти осіб, мікропідприємство – до 10 осіб. Якщо мале (середнє) підприємство протягом двох років перевищує встановлений критерій чисельності зайнятих працівників, воно втрачає свій статус.

Політика державного регулювання у сфері підприємництва ЄС до розв'язання проблем створення та функціонування підприємств базується на двох підходах: вертикальному й горизонтальному. Вертикальний підхід – це застосування адміністративних засобів регулювання, спрямованих безпосередньо на малі та середні підприємства. Горизонтальний підхід ґрунтується на захисті інтересів малих і середніх підприємств у інших сферах діяльності (наприклад, політика у галузі досліджень і технічних розробок, регіональна політика, міжнародні відносини тощо), а також зміцненні позицій цих груп підприємств у їх сфері діяльності.

З огляду на важливість місця малих і середніх підприємств в економічній структурі ЄС, у теперішній час ефективна внутрішньоекономічна інтеграція ЄС багато в чому зумовлюється динамікою розвитку та співробітництва зазначених підпри-

емств, яка, у свою чергу, визначається ступенем ефективності й оптимальності поєднання двох векторів – макроекономічного (загальнодержавна політика) та мікроекономічного (політика у сфері підприємництва).

Водночас національна регуляторна політика держав – членів ЄС останнім часом намагається відходити від безпосередньої підтримки підприємств у формі позик і дотацій, вдаватися до більш гнучких форм сприяння, наприклад надання консультативної підтримки, що передбачає вдосконалення нормативно-правових засад, організаційних умов, посилення конкурентоспроможності малих і середніх підприємств.

У країнах ЄС сформовано розгалужену мережу організацій, що займаються регулюванням і підтримкою розвитку малого й середнього підприємства. Деякі з них мають державну форму власності, а незначна їх кількість є приватними установами. Водночас у всіх країнах ЄС відповідальність за розвиток малого та середнього підприємства розподілено між кількома міністерствами або між спеціальними відділами з питань малого і середнього підприємства. Така система розподілу відповідальності потребує скоординованої діяльності цих країн.

Установи зі змішаною формою власності та приватні установи хоч і відрізняються у різних країнах – членах ЄС, але можуть мати однакові форми діяльності. Торговельні палати займаються тренінговою підготовкою та навчанням, технологічним консультуванням, розвитком міжнародної торгівлі, видачею сертифікатів якості, наданням інформації з питань субконтрактування й постачання,

кооперування тощо. Приватними організаціями є фінансові установи (банки, товариства венчурного капіталу, товариства розвитку капіталу), приватні дослідницькі установи, асоціації підприємств службовців, центри з надання послуг виробникам (наприклад, консультування з питань менеджменту й адміністрування, технологічне й маркетингове консультування та ін.).

З метою розширення ділового співробітництва між підприємствами було створено Бюро з питань зближення підприємств, яке має свої представництва не лише у країнах ЄС, але й у інших країнах світу. Через мережу своїх відділень бюро отримує заявки від компаній різних країн і сприяє налагодженню ділових зв'язків. У рамках ЄС діє мережа Європейського інформаційного центру, який обслуговує малі й середні підприємства та надає їм маркетингову інформацію про стан внутрішнього ринку. Головна функція інформаційних та кореспондентських центрів у інших країнах – збирати інформацію про попит і пропозицію малих і середніх підприємств. Європейська асоціація венчурного капіталу сприяє заснуванню й розвитку малих спільних фірм. Комісією ЄС сформовано також новий комітет, до складу якого ввійшли офіційні особи та представники ділових кіл від кожної країни – члена ЄС і який займається питаннями спрощення процедур у сфері підприємництва.

Використання Україною всіх цих форм і методів стимулювало б розвиток малого і середнього бізнесу та сприяло б покращанню соціально-економічної ситуації у державі, а також створенню прошарку середнього класу – економічного підґрунтя ринкової економіки.

Список використаних джерел

1. Кондратюк Т. В. Державна політика підтримки малого бізнесу: зміст і механізми реалізації / Т. В. Кондратюк // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 2001. – № 4. – С. 112–115.
2. Білоус Г. Розвиток малого підприємництва в Україні / Г. Білоус // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 34–46.
3. Досвід країн ЄС у сфері державного регулювання розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academia.org.ua/?p=976>
4. Павлішенко І. Б. Державне регулювання підприємництва в Україні: напрямки і пріоритети / І. Б. Павлішенко, О. В. Босик // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – 2007. – Вип. 17.1. – С. 258 – 263.
5. Фридман М. Введение в американское право / Фридман М. – М. : Изд. группа “Прогресс”, “Универс”, 1993. – 280 с.
6. Зеленський С. В. Корпоративно-управлінська функція держави / С. В. Зеленський // Фінанси України. – 2000. – № 9. – С. 25–32.
7. Ранзес В. Стратеги, регулятори, новатори / В. Ранзес // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 6. – С. 148.
8. Закон України “Про інформацію” від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>
9. Закон України “Про електронний цифровий підпис” від 22.05.2003 р. № 852-ІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=852-15>